

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.3.1.13>

КАТЕГОРІЯ ЗАПЕРЕЧЕННЯ ЯК КОМПОНЕНТ МИСЛЕННЯ ТА МОВИ В ЗІСТАВНОМУ ВИМІРІ

Тетяна Чрділелі

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри перекладу

Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

(Кременчук, Полтавська область, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-8257-9911

Анотація. У статті розглянуто проблеми логіко-психологічних та мовно-когнітивних основ категорії заперечення. Цей підхід визначив **мету** нашого дослідження – висвітлити варіативність засобів висловлення негатиї англійською мовою в порівнянні з українською, з точки зору їх прагматичної функціональності. Комплексне вивчення заперечення передбачає використання таких лінгвістичних **методів**, як: функціонально-семантичний аналіз для визначення функції негативних конструкцій в єдності їх форми та значення з урахуванням експліцитного та імпліцитного вираження негативної семантики; описовий метод для виділення, класифікації та інтерпретації одиниць аналізу; зіставний метод для визначення відмінностей між негативними конструкціями в англійській та українській мовах. Особливості використання негативних конструкцій представниками різних лінгвокультурних спільнот визначені в рамках логіко-психологічних прийомів, включаючи психолінгвістичний експеримент, для визначення зв'язку мовних одиниць із одиницями мислення. **Результати** дослідження доводять, що використання заперечення, особливо в аргументації, – це когнітивна проблема, яка певною мірою ускладнює спілкування. Логічне заперечення є мовною універсалією, оскільки воно відображене в усіх мовах, хоча й різними засобами. Експліцитно фокус негатиї утворюється за допомогою негативних часток, негативних квантифікаторів – займенників, прислівників, сполучників, та негативних афіксів. Використання імпліцитного заперечення зумовлюється ситуацією, і його плування вимагає певної мовної та комунікативної компетенції, що і було доведено в ході проведеного експерименту.

Висновки. Своєрідність категорії заперечення проявляється у її дуальності: з одного боку – це мовна категорія, яка виявляється на різних рівнях: лексичному, граматичному, синтаксичному, прагматичному; з іншого боку – це розумова категорія, яка відображає у мові норми свідомості представників певної лінгвокультурної спільноти.

Ключові слова: категорія заперечення, мовна універсалія, лінгвістична категорія, розумова категорія, експліцитне заперечення, імпліцитне заперечення, негативні конструкції, негативні квантифікатори.

THE CATEGORY OF NEGATION AS A COMPONENT OF MENTALITY AND LANGUAGE: CONTRASTIVE DIMENSION

Tetiana Chrdileli

PhD. in Philology, Associate Professor,

Associate Professor at the Translation Department

Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University (Kremenchuk, Poltava region, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-8257-9911

Abstract. The paper deals with the problems of logic-psychological and lingual-cognitive basics of negation category. This approach determined the **purpose** of our research – to highlight the variability of means to express negations in English in comparison with Ukrainian focusing on their pragmatic functionality.

The comprehensive study of the negation presupposes the usage of such linguistic **methods** as: the functional-semantic analysis to determine the function of negative constructs in the unity of their form and meaning considering the explicit and implicit expression of negative semantics; the descriptive method to single out, classify and interpret the units of analyses; the contrastive method to determine the differences between the negative constructs in English and Ukrainian. The peculiarities of using negative constructs by representatives of different linguistic and cultural communities are defined within the framework of logical and psychological methods, including a psycholinguistic experiment, to determine the correlation of the linguistic units with the units of thinking. The **findings** of the research prove that the usage of negation, especially in argumentation, is a cognitive problem which to some extent complicates the act of communication. Logical negation is a language universal pertaining to all languages, but expressed by different means. Specific negative quantifiers are employed to form the focus of negation explicitly, and in this way to increase the categorical aspect of an utterance. The usage of implicit negation is stipulated by the situation and it demands certain language and communicative competence to interpret. This assertion has been proved in the course of our experiment.

Conclusion. The peculiarity of the category of negation is viewed in its duality: on the one hand, it is a linguistic category, which manifests itself through different linguistic units at different linguistic levels; on the other hand, it is a mental category that reflects the existing norms of consciousness in a certain linguistic and cultural community.

Key words: category of negation, language universal, linguistic category, mental category, explicit negation, implicit negation, negative constructs, negative quantifiers.

KATEGORIA NEGACJI JAKO SKŁADNIK MYŚLENIA I MOWY W WYMIARZE PORÓWNYWALNYM

Tetiana Chrdileli

*kandydat nauk filologicznych, docent,
docent Katedry Thumaczeń*

*Krzemieńczucki Narodowy Uniwersytet im. Michaiła Ostrogradskiego
(Krzemieńczuk, obwód połtawski, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0002-8257-9911*

Adnotacja. W artykule omówiono problemy logiczno-psychologicznych i kulturowo-poznawczych podstaw kategorii negacji. Podejście to określiło **cel** naszego badania – podkreślenie zmienności środków wyrażania negacji w języku angielskim w porównaniu z ukraińskim pod względem ich pragmatycznej funkcjonalności. Kompleksowe badanie negacji polega na zastosowaniu takich **metod** językowych, jak: analiza funkcjonalno-semantyczna w celu określenia funkcji konstrukcji negatywnych w jedności ich formy i znaczenia, biorąc pod uwagę eksplicytową i implicytową ekspresję semantyki negatywnej; opisowa metoda wyodrębniania, klasyfikowania i interpretacji jednostek analizy; porównywalna metoda określania różnic między konstrukcjami negatywnymi w języku angielskim i ukraińskim. Cechy wykorzystania konstrukcji negatywnych przez przedstawicieli różnych społeczności językowo-kulturowych są określone w ramach technik logiczno-psychologicznych, w tym eksperymentu psycholingwistycznego, w celu ustalenia związku jednostek językowych z jednostkami myślenia. **Wyniki** badania dowodzą, że stosowanie negacji, szczególnie w argumentacji, jest problemem poznawczym, który do pewnego stopnia utrudnia komunikację. Negacja logiczna jest uniwersalnością językową, ponieważ znajduje odzwierciedlenie we wszystkich językach, choć na różne sposoby. Explicite ognisko negacji powstaje za pomocą partykuł przeczących, kwantyfikatorów negatywnych – zaimków, przysłówków, łączników i afiksów negatywnych. Użycie implicytowej negacji jest uwarunkowane sytuacją, a jej interpretacja wymaga pewnych kompetencji językowych i komunikacyjnych, co zostało udowodnione podczas przeprowadzonego eksperymentu. **Wnioski.** Oryginalność kategorii negacji przejawia się w jej dualności: z jednej strony jest to kategoria językowa, która przejawia się na różnych poziomach: leksykalnym, gramatycznym, składniowym, pragmatycznym; z drugiej strony jest to kategoria mentalna, która odzwierciedla normy świadomości przedstawicieli określonej społeczności lingwokulturowej.

Słowa kluczowe: kategoria negacji, uniwersalia językowe, kategoria językowa, kategoria mentalna, negacja eksplicyjna, negacja implicyjna, konstrukcje negatywne, kwantyfikatory negatywne.

Вступ. У силу своєї багатоаспектності та поліфункціональності заперечення відноситься до таких мовних категорій, що завжди залишаються в центрі уваги як лінгвістів, так і філософів та психологів. Детальне вивчення заперечення почалося в рамках формальної логіки, де ця категорія з часом стала однією з фундаментальних. Однак у процесі свого спілкування люди перш за все керуються правилами не формальної, а звичайної логіки, не розмірковуючи про логіку, види суджень, пропозиціональні функції, суб'єктно-предикатні структури та ін. Саме ця обставина робить можливим вивчення заперечення в спілкуванні та мові без щохвилиної оглядки на логіку. Негація притаманна усім мовам, оскільки є необхідним елементом характеристики навколишнього світу.

Загальновідомим є факт, що заперечні за формою речення протиставляються стверджувальним реченням в будь-якій мові. Але багато питань, які пов'язані із запереченням, є спірними або взагалі не вирішеними, про що говорять існування цілого ряду концепцій та підходів як у формальній логіці, так і в лінгвістиці.

Навряд чи хтось буде спростовувати, що заперечення – це компонент думки і речення, яке її виражає. Тобто заперечення є тією категорією, де єдність мислення і мови виявляється вельми виразно та цілком ясно. Як справедливо стверджує А.І. Бахарев, чим більш універсальна понятійна категорія, тим більше вона відповідає одночасно мисленню й мові. Таким чином, лінгвістичне заперечення відноситься до тих мовних категорій, які найбільш повно відповідають логічним категоріям (Бахарев, 1980: 8). Тобто заперечення не випадково є в однаковій мірі об'єктом дослідження як мовознавства, так і формальної логіки.

На думку Є.Г. Казим'янец, основним змістом лінгвістичної категорії заперечення є логічне заперечення (Казим'янец, 1987: 6.). У логіці та філософії виділяють дві полярні категорії, які протиставляються одна одній: ствердження та заперечення, істинне та хибне, плюс та мінус. У мові ці два полюси представлені парними формами.

Виходячи із цього, заперечення можна вважати самостійною мовною категорією, яка має відповідність в реальному світі, оскільки будь-яка мовна категорія є єдністю протилежностей, які її складають. У відповідності до теорії А.І. Смирницького, який визначає властивості категорії і способи її визначення, категорія утворюється протиставленням не менше, ніж двох несумісних один з одним мовних явищ (Смирницький, 1957: с. 128). Цей підхід підтримує І. В. Арнольд, на думку якої протиставлення не менше, ніж двох взаємовиключних категоріальних явищ, є єдиним можливим способом виникнення мовної категорії, єдиною формою її існування (Арнольд, 1991: 89).

Незважаючи на чисельні публікації із проблем заперечення, у функціонуванні цієї категорії розкриваються нові і нові аспекти. Концепт заперечення, враховуючи його комунікативно-когнітивну значущість у мовленні, забезпечує різноманітність та чисельність засобів вираження негації в мові.

Актуальність роботи визначається зростаючим інтересом до аналізу прагмалінгвістичного аспекту функціонування заперечення в мові та мовленні та необхідністю вивчення проблем відтворення категорії негативності в порівнювальних мовах, зокрема англійської та української.

Мета дослідження полягає у простеженні особливостей вживання негативних конструкцій в порівнюваних мовах із точки зору їх прагматичної функціональності у психолінгвістичному аспекті. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- 1) узагальнити існуючі підходи до визначення сутності функціонування категорії заперечення у мові;
- 2) проаналізувати основні способи вираження заперечення в англійській мові;
- 3) виявити особливості вживання негативних конструкцій у порівнювальних мовах та актуалізувати підходи до їх засвоєння в іншомовному мовленні.

Об'єктом дослідження у роботі є негативні мовні конструкції, що функціонують у сучасній англійській мові. **Предметом** аналізу виступають особливості утворення та використання негачії в англійській мові у порівнянні з українською з точки зору її адекватного сприйняття та відтворення не-носіями мови.

Основна частина.

Методи та методики дослідження. Утворення та функціонування негативних конструкцій у порівнюваних мовах досліджуємо із застосуванням функціонально-семантичного аналізу для виявлення варіативності відображення категорії заперечення на морфологічному, лексичному, синтаксичному та тестовому рівнях та для визначення функції цих одиниць у єдності їх форми і змісту (Підпригора, 2001, с. 7). Цей аналіз здійснюється з урахуванням експліцитного та імпліцитного вияву семантики заперечних конструкцій, тобто проводиться різниця між реченнями, які мають у своєму складі елемент, який формально відображає заперечення, та речення, у яких відсутній такий спеціальний показник. Оскільки як експліцитне, так і імпліцитне висловлення негачії залежить від ставлення комуніканта до дійсності, дослідження комунікативної функції заперечення вимагає застосування прагматичного підходу. Таким чином, вивчення мовних і мовленсєвих функцій заперечень в англійській мові проводиться шляхом поєднання аспектів синтаксису, семантики та прагматики.

Для аналізу мовного матеріалу у пропонованому дослідженні застосовується описовий метод, а саме планомірна інвентаризація одиниць мови і пояснення особливостей їх будови та функціонування на певному (даному) етапі розвитку мови, тобто у синхронії (Лингвистический энциклопедический словарь, 1990, с. 487). При використанні описового методу виконувалися послідовні етапи: виокремлення одиниць аналізу; членування виокремлених одиниць (або вторинна сегментація); класифікація та інтерпретація виокремлених одиниць.

Зіставний метод, як і описовий, спрямований на дослідження певного, у нашому дослідженні сучасного, стану мови та виявлення відмінностей між мовами, які порівнюються у процесі лінгвістичного дослідження. На основі такого порівняння визначаємо розбіжності між особливостями негативних конструкцій в англійській та українській мовах. У результаті цього можна встановити відношення контрасту між порівнювальними мовами на різних мовних рівнях, зокрема діаморфію (граматичні розходження), діасемію (семантичні розходження) та діалексію (лексичні розходження) [Ярцева, 1986, с. 495].

У дослідженні особливостей використання негативних конструкцій представниками іншої лінгвокультурної спільноти ми застосовуємо логіко-психологічні прийоми, які дозволяють визначити зв'язок змісту мовних одиниць і категорій з одиницями мислення. На основі цього простежуємо співвідношення певного слова та поняття, речення та судження, специфіку вираження категорії негативності в англійській та українській мовах. Такі прийоми уможливають визначення проблем, які потребують вирішення у процесі навчання та засвоєння іншомовних конструкцій.

У сучасній лінгвістиці, яка виходить із плюралізму наукових парадигм, запропоновані мовознавцями гіпотези і результати лінгвістичного аналізу повинні проходити експериментальну перевірку, а тому зростає значущість психолінгвістичних методів дослідження. У нашому дослідженні методика психолінгвістичного експерименту дає змогу зробити висновки про особливості функціонування категорії негативності у мовній свідомості людини, яка належить іншій лінгвокультурній спільноті. Матеріали експерименту розглядаємо як специфічний для певної лінгвокультури профіль універсальної категорії, який відображає сприйняття свідомості через мову цієї лінгвокультури.

Результати та їх обговорення. Позитивне та заперечне існують тільки у своїх взаємовідносинах, тобто ці категорії не є взаємовиключними самі по собі, вони є такими, що взаємно передбачають одне одного. Це можна підтвердити тим, що одну і ту ж думку можна висловити як у формі ствердження, так і у формі заперечення за допомогою відповідних мовних конструкцій. При цьому слід зауважити, що будь-яка мова має достатньо ресурсів, щоб актуалізувати заперечне значення.

Зв'язок категорії заперечення з модальністю та експресивно-емоційним значенням визнається цілим рядом науковців. Так, А.Й. Паславська 2006, О.В. Крайник 2017, А.Ф. Бачевич 2004 розглядають заперечні слова і частки в якості модальних, включаючи значення ствердження і заперечення у категорію модальності. Такий підхід вже став традиційним (Бахарев, 1980, с. 65).

Значне коло лінгвістів пов'язує заперечення із суб'єктивною оцінкою змісту речення – з модальною оцінкою мовцем висловлювання, а саме з характером вираженого в реченні ставлення до дійсності. Заперечення розглядається не як об'єктивна категорія, яка має певний онтологічний характер, а як суб'єктивна, оцінна категорія. Порівняно зі стверджувальними за формою висловлюваннями заперечні мають модальне забарвлення оцінного характеру (несхвалення, незадоволення, небажання, посилення або послаблення якості, ознаки в залежності від лексичного наповнення висловлювання) (Бондаренко, 1983, с. 65). В. Труб, аналізуючи комунікативні функції заперечення, стверджує, що негативна оцінка істинності завжди є похідним висловлюванням, отриманим в результаті застосування оператора заперечення до комунікативно більш ранньої пропозиції. Тобто, на його думку, однією з головних семантичних функцій заперечення є функція негативної оцінки істинності (Труб, 1994, с. 44).

На думку О. Есперсена, ствердження і заперечення виражають абсолютну впевненість мовця відповідно до наявності або відсутності чогось. Заперечні частки виражають не тільки власне заперечне речення, але і різні суб'єктивні значення – нерішучості, вагання, невизначеності, емоційні відтінки захоплення, здивування (Jespersen, 1986).

Категорія модальності корелює з категорією предикативності. На думку Т.П. Ломтева, предикативність як загальна, глобальна, логічна властивість будь-якого висловлювання, вираженого реченням (тобто властивість не речення, а його змісту, думки) проявляється в логічних значеннях істинності або хибності і в значеннях заперечення і ствердження, семантика яких є також ніби логічною властивістю речення і одночасно його граматичною властивістю (Ломтев, 2007, с. 126).

Аналіз наявних підходів до вивчення заперечення, здійснений у монографії Г.А. Кришталюк, свідчить про те, що статус цього мовного явища можливо встановити лише в єдності його когнітивних і комунікативних функцій, які залежать від концептуалізації світу людиною. Застосування такого інтегрованого напрямку вивчення заперечення дозволяє пов'язати значення заперечення із процесами сприйняття та пізнання дійсності, виявити залежність структури й змісту заперечного висловлення від суб'єкта мовлення. На її думку, заперечення є одним із способів концептуалізації світу, що виявляється в зміні міжреферентних відношень, репрезентованих образ-схемами (Кришталюк, 2011).

Актуальним є питання, у якому зв'язку знаходяться між собою логічне і мовне заперечення та у чому полягають їх схожість і відмінність.

У лінгвістичній літературі стверджується, що головним змістом граматичної категорії заперечення є логічне заперечення. Так, Є.І. Шендельс вважає, що логічна категорія ствердження і заперечення утворює основний зміст мовної категорії, але не заповнює її цілком. Мовна категорія ствердження і заперечення виконує ще й інші функції, має відносну самостійність і свій власний обсяг значень, не адекватний логічній категорії. Вживання заперечних засобів в реченні може переслідувати зовсім інші цілі, окрім вираження заперечного судження. Інакше кажучи, не всі речення із запереченням відповідають заперечному судженню. Воно може відповідати позитивному твердженню і служити засобом вираження не судження, а заборони, питання і ін. (Шендельс, 1982, с. 36). Різницю між логічним і граматичним запереченням вбачають в універсальності першого і в його здатності бути вираженим різними мовними засобами (Смирницький, 1957, с. 27).

Із наведеними думками не можна не погодитись. Щодо згаданої вище універсальності логічного заперечення, то тут ще раз потрібно підкреслити, що логічне заперечення – це мовна універсалія, оскільки воно відображене в усіх мовах, хоча й різними засобами. Як мовна універсалія, заперечення виявляється на різних рівнях: лексичному, граматичному і фонетичному. І тому не можна розглядати заперечення тільки як синтаксичну категорію.

Варто зауважити, що на ранньому етапі свого становлення англійська мова носила полінегативний характер, тобто в одному висловлюванні була можливою наявність більше одного негатора. Шляхом певних змін, які відбувались у середньоанглійській і закінчили своє становлення в ранньомовноанглійській період, сучасна англійська мова перейшла з ряду полінегативних мов в монологативний ряд. І на даному етапі свого існування у одному простому висловлюванні можливе тільки одне заперечення.

Арсенал мовних засобів вираження заперечення, їхня варіативність, формальні і семантичні модифікації негативних конструкцій при збереженому інваріанті значення, досліджувалися в різних аспектах. Історія вивчення категорії заперечення в лінгвістиці повторила історію становлення цієї категорії в мовах світу: синтаксичне заперечення історично виникло першим, всі інші способи вираження заперечення розвинулися в мовах і почали вивчатися лінгвістами значно пізніше.

За словами А.Д. Белової, в ході логіко-семантичних досліджень найбільший інтерес викликало заперечення при предикаті, де заперечна частка „*not*” розглядається як семантичний примітив (Белова, 1997, с. 213):

I'm not unfriendly.

Цей тип заперечення цікавий і для аргументації, зокрема, у силу того, що стверджуюча сила судження зв'язана з предикатом. Однак останнім часом синтаксичний спосіб вираження заперечення, коли негативна частка *not* як логічний квантор заперечення, що маркує логічний предикат, відійшов на другий план як об'єкт лінгвістичного аналізу, поступившись місцем не-категоріальним засобам вираження заперечення. У «текстологічний» період лінгвістики найбільшу актуальність здобуває дослідження адгерентних негативних значень, комунікативно-прагматичне варіювання заперечень, а точніше інтенціональні особливості процесу породження адгерентних негативних значень у тексті (Арутюнова, 1999; Бахарев, 1980; Белова, 1997; Бондаренко, 1983).

Отже, загально-негативні речення можуть створюватись за допомогою граматичного заперечення, лексичного заперечення та імпліцитного.

До граматичного заперечення ми відносимо негативні конструкції, які утворюються за допомогою негативних часток (*not, no*) та негативних квантифікаторів-займенників, прислівників (*nobody, never*), сполучників.

Щодо негативних часток, то в англійській мові найбільше вживаною є негативна частка *not*. Вживання цієї частки залежить від того, чи виступає вона при предикативній формі дієслова чи при інших словах і формах слів.

I did not expect to see you here (O. Henry).

Крім *not*, заперечення при прикметниках, іменниках і прислівниках іноді виражається часткою *no*:

No train stops here (A. Cronin).

The truth is, he could sing no better than an owl (W. Thackeray).

Частка „*no*” підкреслює та посилює заперечення, і тому не використовується в реченнях, де просто стверджується про невідповідність двох об’єктів:

She is no fool – Вона зовсім не дурна (а, навпаки, розумна).

A whale is not a fish – Кит не риба (він відноситься до іншого класу тварин).

Перед назвами занять та професій ця частка позначає невідповідність:

President Wilson and Mr. Lloyd George were no linguists (H. Nicolson).

Як вважає А.Д. Белова, заперечні частки *no* та *not* являються важливим елементом внутрішньої мови. Наявність заперечувальних часток у мовному висловленні є свідченням їхньої належності до числа базисних одиниць мови, семантичних примітивів (Белова, 1997; Вежбицка, 1993).

Наприкінці аргументативного сегменту тексту граматичне заперечення здобуває значення остаточного висновку, особливо у випадку сполученості із граматичним значенням майбутнього часу, наприклад:

“It’ll be okay”, van Dam told him, seeing the look, and knowing what the new president had to be thinking.

No, it won’t, Jack couldn’t reply (J. Archer).

Заперечні квантифікатори широко вживані в мові для відображення категорії заперечення. До займенників-заперечних квантифікаторів відносять атрибутивні займенники *no*, *neither*, номінативний займенник *none*, *nobody*, *no one*, *nothing* та адвербіальні займенники *nowhere*, *never*, *nohow*.

Заперечні займенники, які знаходяться на початку речення, створюють інверсійну інтенсифікацію заперечення.

Nothing in the published record provides an explanation for the vehemence with which Gorbachev attacked Yeltsin... (Financial Times).

Прислівник *never* за своєю суттю має сильне заперечене значення і робить синтаксично міцною кожен із своїх позицій в реченні (Ломтев, 2007):

Jon never tell stories – nobody will ever believe them (A. Cronin).

Він також створює фокус заперечення, який посилює категоричність мовця:

“But it won’t be quietly, will it, Mr. Goodman?”. “No, it never is. For one brief but terrible moment, Sam Cayhall will be the most talked about man in the country” (J. Archer).

Наявність в англійському реченні одного негативного квантифікатора (займенника, прислівника, союзу) робить усе це речення негативним, і це необхідно врахувати як при вивченні мови, так й при перекладі, оскільки в українській мові заперечення, перш за все, належить до предикатних категорій.

Англійська та українська мови належать до різних типів за змістом вираження заперечення: в мовах із множинним запереченням, представником яких є і українська мова, за наявності в реченні заперечного займенника, прислівника або союзу відбувається заперечне узгодження (цих частин, що мають заперечний зміст частин мови з присудком) – тобто допустиме або навіть необхідне «надлишкове» заперечення перед присудком (*ніхто його бачив*). Так, плеонастичне заперечення (тобто заперечення, які співпадають за значенням) в підрядному реченні, що підпорядковується дієслову зі значеннями *заперечувати*, *забороняти*, *сумніватися*, *утримуватися*, *боятися* і т.п., є проявом такого заперечного узгодження. Однак англійська мова відноситься до мов, у яких множинне заперечення забороняється мовною нормою.

Проте подвійне заперечення (*It was not quite a case of a young unknown visiting an old master*) приймає в англійській мові багато форм: воно може бути присутнім у слові імпліцитно, може проявлятися як сполучення двох експліцитно заперечних морфологічних елементів всередині однієї лексичної одиниці; багаторазове вживання заперечних форм, як і раніше, використовується й в англійському просторіччі. Подвійне й множинне заперечення (*Not did he evil not, not feeling he no pain, not they sick not*) може мати стилістичний характер, маркувати просторіччі й діалектні форми, а також бути вираженням певних комунікативних і когнітивних стратегій (Jespersen, 1986).

Таким чином, граматичне заперечення є найбільш вживаним у сучасній мові, а негативні конструкції із негативними частками, негативними займенниками, прислівниками та суфіксами складають найбільший прошарок серед наявних способів висловлення заперечення.

До морфемних засобів вираження заперечення відноситься афіксація, представлена префіксацією та суфіксацією.

Афікси, що оформлюють похідні слова в сучасній англійській мові, неоднорідні з точки зору походження; серед них є афікси німецького походження (*un-*), афікси, запозичені в різний час із інших мов, в основному з романських (*dis-*, *de-*) та з грецької мови (*anti-*), а також афікси, що виникли на англійському ґрунті в результаті переосмислення морфологічної структури запозичених слів (*in-*).

Найбільш вживаними префіксами із заперечним значенням є: *il-*, *ir-*, *im-*, *in-*, *-un-*, *dis-*, *mis-*, *non-*, *de-*. Ураховуючи таку кількість заперечних префіксів, для не-носія мови важливо розуміти різницю в їх використанні.

Наприклад, утворення з префіксом *in* вживалися для того, щоб виразити більш вузьке й обмежене поняття чи значення, чого не скажеш про префікс *un* (Каращук, 1977, с. 224). Так, прикметник *incautious* – *безрозсудний* виражає більш вузьке поняття в порівнянні з *uncautious* чи *not cautious*, тому що *uncautious* містить у собі просте невміння використовувати “*обережність*” (*caution*), а *incautious* містить у собі наявність крайньої протилежності цьому слову – “*безрозсудність*”. Або порівняємо *uneatable* та *inedible*, де перше слово позначає щось, що не можна їсти, оскільки воно зіпсувалось, а друге – взагалі неїстівне, отруйне.

Деякі утворення на *in*, *un* перестали виражати прості заперечення того, що виражено основою, і придбали специфічне значення. У такому випадку для передачі значення простого заперечення прибігають до

префікса *non*. Так, наприклад, прикметник *unchristian* так довго означав те, що є протилежним *Christian* у більш широкому смислі, і тоді виникла необхідність зробити нове слово для позначення людей чи діяльності, які не могли бути визначені як *Christian* у буквальному значенні цього слова. Для цієї мети стали вживати слово *non-Christian*. Таким чином, префікс *non* вживається в тих випадках, коли в мові уже є прикметники на *in* чи *un*, а нам потрібно від цієї ж основи зробити слово з простим запереченням (Базина, 1999, с. 27). Наприклад, *inhuman* і *inhuman* придбали значення *жорстокий, нестерпний*, тому для вираження значення «не людський, а який-небудь інший», тобто «той, що не має відношення до людини в буквальному значенні слова», використовується утворення з префіксом *non*: *non-human (other than human)*.

В англійській мові заперечення на морфологічному рівні може створюватися і за допомогою суфіксації. Наприклад, у з'єднанні з основами іменників суфікс *less* виражає значення «позбавлений того, що позначається словотворчою основою». В українській мові взагалі немає суфіксів, що передають негацію. В українській мові цей суфікс найбільш відповідає префіксу *без*. Наприклад:

Fearless – безстрашний,
Hopeless – безнадійний.

Але в деяких випадках неможливо знайти аналог із префіксом *без*, і тоді ми переходимо на інший рівень номінації:

Friendless – без друзів, самотній.

Отже, в англійській мові існує багато афіксів із семою негації. Але проблема утворення слова негативною конотації за допомогою цих морфем залишається для не-носіїв мови досить складною, оскільки в українській мові превалюють в основному такі префікси, як *не* та *без*, які не завжди являються еквівалентами префіксам англійської мови.

Наглядно це можна представити таким чином: в українській мові не існує префікса подібного *mis-*, який властивий англійській мові. Це пояснюється розбіжністю ономазіологічних структур двох мов. Таким чином, постає проблема підбору еквівалента до слова, у складі якого є цей префікс. І тому частіше при перекладі ми маємо словосполучення, яке несе те ж саме значення. Часто, як показує практика, не-носії мови сплутують префікси, оскільки їх значення дуже схожі, а насправді вони зовсім не синонімічні. Наприклад, розглянемо такі лексичні одиниці, як *uninterested* та *disinterested*. Обидва слова утворились додаванням префіксів із семою негативності, але різниця у значенні суттєва, оскільки *uninterested* означає «незацікавлений, байдужий», *disinterested* «безкорисливий». І тому у сполученні з лексемою *help* можливе лише використання другого слова = *disinterested help*.

Таким чином, можна стверджувати, що така велика кількість негативних префіксів в англійській мові в порівнянні з українською створює певні проблеми при перекладі і вимагає, у деяких випадках, ретельного аналізу словотворчого процесу і його результату.

Вивчення мови як діючої, функціонуючої системи, типологічні дослідження когнітивного характеру, а також психолінгвістичні дослідження одиниць і категорій різних рівнів підтверджують той факт, що мова є такою системою, у якій постійно здійснюється органічний баланс експліцитних та імпліцитних засобів. Імпліцитні мовні засоби виявляються як закономірна, істотна, властива мові форма функціонування.

Хоча частка імпліцитного заперечення в будь-якій мові незрівнянно менша, ніж традиційного граматичного, але вона компенсується його здатністю створювати нестандартні, більш цікаві в інтерпретаційному плані ситуації.

Для теорії комунікацій, прагматичної та перекладознавства найбільший інтерес представляють дієслова з негативними семами, які відносяться до імпліцитного заперечення чи до негативних імплікативів, які здатні впливати на інтерпретацію речення (Дубовая, 2004).

Складність в інтерпретації імпліцитного заперечення полягає в тому, що воно робить негативним не речення, а судження. Воно ускладнює логічні операції внаслідок можливості виражати сумнів, негативну думку, утворювати нефактичні, не стверджувальні предикати. Будучи дієсловами негативною імплікації (*avoid, escape*), вони обумовлюють зворотне істинне значення об'єктивної пропозиції. Тим часом, при вивченні групи дієслів з негативною семою продовжують виявлятися все нові штрихи. Дієслова з імпліцитним негативним значенням вивчаються, наприклад, як предикати, що виражають ментальні дії (*втрачати надію, зневажати*). У цих випадках імпліцитне заперечення також здатне впливати на загальне значення висловлення.

Так, наприклад, візьмо дієслово *to fail*. У значенні цього слова закладена сема негативності – «*be unsuccessful; be not enough; reject etc.*».

All our plans failed (A.Cronin). – Усі наші плани не виповнилися.

Soon would our food and water fail us here (E. Hemingway). – Скоро в нас закінчиться хліб та вода.

He is a clever man, but he fails in perseverance (A.Hailey) – Він розумна людина, але йому бракує наполегливості.

Це дієслово у сучасній англійській мові можна вважати десемантизованим словом (Казакова, 2001), тобто в багатьох структурах воно втрачає основне значення – *терпіти невдачу*, і залишає лише загальну сему негативності, а іноді навіть функціонує як заперечна частка.

При спонтанній аргументації дієслова з імпліцитним запереченням у ролі дієслів пропозиціонального відношення зустрічаються дуже рідко. Причина криється в тім, що когнітивна обробка одиниць з імпліцитним запереченням являє собою складний процес і жадає від мовця і реципієнта високого рівня мовної і комунікативної компетенції. Більш діючим, когнітивно спрощеним способом виявляється заперечення самого факту, тобто утворення заперечення за допомогою негативізації присудка (Апресян, 1974; Белова, 1997).

Отже, імпліцитне заперечення представляє собою найскладніший вид заперечної конструкції. Його вживання ускладнює розуміння висловлювання для реципієнта. Вживання імпліцитного заперечення зумовлюється насамперед формальною ситуацією спілкування. Частотність вживання цього заперечення є набагато менша, ніж вживання інших видів.

Різноманітність і чисельність засобів вираження заперечення в англійській мові створює певні психолінгвістичні проблеми у використанні негативних структур не-носіями мови. Для підтвердження даного положення був проведений наступний психолінгвістичний експеримент. Під час проведення заняття з англійської мови рівня Pre-Intermediate було запропоновано двадцятьом студентам перетворити англійські речення на висловлювання із протилежним значенням. Їм були надані однакові речення. І вони мали до кожного речення написати по декілька варіантів заперечних конструкцій.

Були представлені такі речення:

1. All of the students passed the exam, so their teacher was pleased.
2. Tom was a successful businessman, who achieved a lot in his life.
3. Our house is difficult to find. Everybody always gets lost.
4. You must exercise your ankle. Try to move it as much as possible.
5. He understood all the suggestions.

Варіантами запропонованих заперечних конструкцій були:

1. All of the students did not pass the exam, so their teacher was unpleased.
Nobody passed the exam, so their teacher wasn't pleased.
2. Tom was not a successful businessman, who achieved nothing in his life.
Tom was a bad businessman, who did not achieve a lot in his life.
3. Our house is not difficult to find. Everybody always can find it.
Our house is easy to find. Everybody always can find it.
4. You must not exercise your ankle. Try not to move it very often.
You must not exercise your ankle. Do not try to move it.
5. He didn't understand all the suggestions.
He understood none of the suggestions.

Перше місце по частотності склали семантичні примітиви. Тобто всі студенти у першому варіанті відповіді вжили негативну частку *not*. Були і помилки. Інтерференція української мови призвела до того, що студенти в деяких реченнях зробили подвійне заперечення. Наприклад: *Nobody did not pass the exam, so their teacher was not pleased* або *Tom was a bad businessman who didn't achieve nothing in his life*. Це було суттєвою помилкою, оскільки англійське заперечне речення може містити лише одне слово, яке виражає заперечення, на відміну від українського, в якому можливо два, а то і більше слів, які виражають негацію. Таку помилку можна пояснити тим, що це були студенти початкового курсу, на яких ще значно впливає мовна інтерференція. Із двадцятьох присутніх одинадцять використали займенники і прислівники (*nobody, nothing, none*) та негативний префікс (*un*), але ніхто не використав префікс *mis* у п'ятому реченні *misunderstood*, що пояснюється тим, що цей префікс не такий поширений у мові, на відміну від *un* та *in*, та вимагає певного розуміння його специфіки. Крім того, в українській мові відсутній еквівалент цієї морфеми. І лише двоє студентів зробили антонімічну заміну (замінили *difficult* на *easy* та *successful* на *bad*).

Отже, із цього дослідження можна зробити висновок, що при утворенні заперечення найперше, що спадає на думку, це – семантичні примітиви. І це пояснюється тим, що вони не створюють перешкод для спонтанної комунікації, на відміну від більш складних заперечних конструкцій. А щодо імпліцитного заперечення, то жоден зі студентів не використав його. Так, і в першому, і в останньому реченні можна було використати слово *to fail*. Наприклад: *All of the students failed the exam, so their teacher was displeased. He failed to understand the suggestions*. Невикористання такої конструкції можна пояснити тим, що для студентів початкового рівня вживання імпліцитного заперечення виявляється досить складним, оскільки для аналізу таких речень потрібно більше часу, ніж для речень із негативними частками. І це являється причиною того, чому не так часто використовується цей вид заперечення тими, хто вивчає англійську мову як іноземну.

Із точки зору психології засвоєння іноземної мови проведений експеримент також дає підстави стверджувати, що пошук форм вираження заперечення залежить, по-перше, від семантичних причин, тобто знання й розуміння існуючих структур, і, по-друге, від частотності актуалізації цих форм у мові.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує постулат, що заперечення є мовною універсалією, оскільки воно відображене в усіх мовах, хоча й різними засобами. Своєрідність категорії заперечення проявляється у її дуальності: з одного боку, це мовна категорія, яка виявляється на різних рівнях: лексичному, граматичному, синтаксичному, прагматичному; з іншого боку – це розумова категорія, яка відображає в мові норми свідомості представників певної лінгвокультурної спільноти. Ця двоїста природа зумовлює той факт, що категорія негодії реалізується як за рахунок невід'ємних мовних засобів, так і використання формальних показників для реалізації значень інших категорій, зокрема модальності.

Логічне значення мовної категорії заперечення містить у собі семи небуття, відмінності, позбавлення чогось. Разом із тим в зміст мовного заперечення можуть входити і інші денотативні значення: незгода, заперечення, спростування, відмова, заборона, протест і інші.

Актуальним у засвоєнні англійської мови як іноземної є акцентування уваги на таких видах заперечення, як граматичне заперечення, лексичне заперечення та імпліцитне заперечення. У свою чергу, граматич-

не заперечення вимагає знання заперечних часток (так званих «семантичних примітивів») та негативних займенників, сполучників та прислівників.

На основі матеріалу, що розглядався, зроблено висновок, що цей вид заперечення є найбільш вживаним у мовленні, оскільки він легше за все продукується і сприймається як універсальне явище, на відміну від імпліцитного заперечення, що представляє собою найвищу та найскладнішу форму негачії. Значну роль в англійській мові порівняно з українською у створенні категорій негативності відіграють афікси із семою заперечення. Внаслідок їх розмаїття вони використовуються в мові не тільки для передачі значення відсутності, протилежності, а і залучаються до створення емпатичних конструкцій із різними ступенями категоричності.

Складність в інтерпретації імпліцитного заперечення, тобто такого, що утворюється без використання спеціальних заперечних лексем, полягає в тому, що воно робить негативним не речення, а судження.

Категорія негативності як мовна універсальність відіграє однаково важливу роль як в англійській, так і в українській мовах, але способи їх утворення і функціонування у порівняних мовах суттєво відрізняються, що і підтвердив проведений психолінгвістичний експеримент.

Наше дослідження доводить, що категорія заперечення складає проблему міжкультурної комунікації, відображаючи особливості діючих у мові норм свідомості, і вимагає особливого підходу як до її вивчення під час викладання мови, так і при перекладі.

Проведене дослідження дає підстави вважати, що вивчення категорії негативності є вельми актуальним як в аспекті лінгвістичних, так і в аспекті дидактичних та психолінгвістичних студій. Актуальною вбачається подальша розробка концепцій набуття мовно-мовленнєвих навичок використання заперечних конструкцій у процесі засвоєння іноземної мови, зважаючи на особливості сприйняття цієї категорії представниками різних лінгвокультурних спільнот.

Список використаних джерел:

1. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика (синонимические средства языка). Москва : Наука, 1974.
2. Арнольд И.В. Основы научных исследований в лингвистике. Москва : Прогресс, 1991.
3. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. Москва : Языки русской культуры, 1999.
4. Базина М. П. Английский язык как учебный предмет и средство общения. Москва : ЧеРо, 1999.
5. Бахарев А.И. Отрицание в логике и грамматике. Саратов : Издательство Саратовского университета, 1980.
6. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации. Киев : Астрейя, 1997.
7. Бондаренко В.Н. Отрицание как логико-грамматическая категория. Москва : Наука, 1983.
8. Вежбицка А. Из книги «Семантические примитивы». Введение. *Семантика*. Москва, 1983. С. 225–252.
9. Дубовая В.Ю. Концептуальная модель запрета в английском языке. *Семантика і прагматика. Когнітивні й етнолінгвістичні засади комунікації*. Харків, 2004. С. 255–261.
10. Казакова Т.А. Практические основы перевода. Санкт-Петербург. Казимянец Е.Г. (1987). Способы выражения отрицания в современном русском языке (билингвальный анализ) : автореф. дис. канд. филол. наук. Москва.
11. Карашук П.М. Словообразование английского языка. Москва : Высшая школа, 1977.
12. Кришталюк Г.А. Заперечення в англійській мові: лінгвокогнітивний аспект : монографія. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. 2011.
13. Лингвистический энциклопедический словарь / главн. ред. В.Н. Яреца. Москва : Советская энциклопедия, 1990.
14. Ломтев Т.П. Предложение и его грамматические категории. Москва : Изд. «КомКнига», 2007.
15. Підпригора Ю.Г. Функціональні характеристики заперечення в системі дієслівних перифраз сучасної іспанської мови : автореф. дис. канд. филол. наук. Київ, 2001.
16. Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка. Москва : Высшая школа, 1957.
17. Труб В. О коммуникативных аспектах отрицания как негативной оценки истинности. *Вопросы языкознания*. 1994. № 1. С. 44–61.
18. Шендельс Е.И. Практическая грамматика немецкого языка. Москва : Высшая школа, 1982.
19. Яреца В.Н. Теория и практика сопоставительного исследования языков. Москва : Наука, 1986. Т. 45. № 6. С. 493–499.
20. Jespersen O. English Grammar in Practice. London : Longman, 1986.

References:

1. Apresian, Yu. (1974). *Leksicheskaia semantika (sinonimicheskie sredstva yazyka)* [Lexical semantics (synonymous means of language)]. Moscow: Nauka [in Russian].
2. Arnold, I. V. (1991). *Osnovy nauchnykh issledovaniy v lingvistike* [Fundamentals of scientific research in linguistics]. Moscow: Progress [in Russian].
3. Arutiunova, N. D. (1999). *Yazyk i mir cheloveka* [The language and the world of a human]. Moscow: Yazyki russkoi kultury [in Russian].
4. Bazina, M. P. (1999). *Angliyskii yazyk kak uchebnyi predmet i sredstvo obchsheniia* [English as a subject and a medium of communication]. Moscow: CheRo [in Russian].
5. Bakharev, A. I. (1980). *Otritsanie v logike i grammatike* [Negation in logic and grammar]. Saratov: Izdatelstvo Saratovskogo universiteta [in Russian].
6. Belova, A. D. (1997). *Lingvisticheskie aspekty argumentatsii* [Linguistic aspects of argumentation]. Kyiv: Astreia [in Russian].
7. Bondarenko, V. N. (1983). *Otritsanie kak logiko-grammaticheskaia kategoriia* [Negation as a logical and grammatical category]. Moscow: Nauka [in Russian].

8. Veshbitska, A. (1983). Iz knigi «Semanticheskie primitivy». Vvdenie [From the book "Semantic Primitives". Introduction.]. *Semantika – Semantics*. Pod. red. Stepanova. Moscow. 225–252 [in Russian].
9. Dubovaia, V.Yu. (2004). Kontseptualnaia model zapreta v angliyskom yazyke [Conceptual model in the prohibition of English]. *Semantyka i prahmatyka. Kohnityvni i etnolinhvistychni zasady komunikatsii – Semantics and pragmatics. Cognitive and ethnolinguistic principles of communication*. Kharkiv. 255–261 [in Russian].
10. Kazakova, T.A. (2001). Prakticheskie osnovy perevoda [Practical fundamentals of translation]. St. Petersburg [in Russian].
11. Kazimyanets, E. G. (1987). Sposoby vurazheniya otritsaniya v sovremennom russkom yazyke (bilingvalnyi analiz) [Ways of expressing negation in modern Russian (bilingual analysis)]. *Avtoref.dis.kand.filol.nauk – Author's abstract diss. cand. philol.* Moscow [in Russian].
12. Karachshuk, P. M. (1977). Slovoobrazovanie angliyskogo yazyka [English word formation]. Moscow: Vysshaia shkola [in Russian].
13. Kryshaliuk, H. A. (2011). Zaperechennia v anhlomovnomu dyskursi: lnhvokohnityvnyi aspect: monohrafiia [Negation in English discourse: the linguistic cognitive aspect: a monograph]. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienko – Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University [in Ukrainian].
14. Lingvisticheskiy entsiklopedicheskiy slovar / [glav. red. V. N. Yartseva]. (1990) [Linguistic Encyclopedic Dictionary / chief editor Yartseva V. N.]. Moscow: Sovetskaia entsiklopediya [in Russian].
15. Lomtev, T. P. (2007). Predlozhenie I ego grammaticheskie kategorii [The sentence and its grammatical categories]. Moscow: Izd. «KomKniga» [in Russian].
16. Pidipryhora, Yu. H. (2001). Funktsionalni kharakterystyky zaperechennia v systemi dieslivnykh peryfraz suchnoi ispanskoi movy [Functional characteristics of negation in the verb periphrasis system of modern Spanish]. *Avtoref.dis.kand.filol.nauk – Author's abstract diss. cand. philol.* Kyiv [in Ukrainian].
17. Smirnitkiy, A. I. (1957). Sintaksis angliyskogo yazyka [Syntax of English]. Moscow: Vysshaia shkola [in Russian].
18. Trub V. (1994). O komunikativnykh aspektakh otritsaniya kak negativnoy otsenki istinnosti [On the communicative aspects of negation as a negative assessment of truth]. *Voprosy Yazykoznaniiya – Linguistics Issues*. № 1. 44–61 [in Russian].
19. Shendels, E. I. (1982). Prakticheskaya grammatika nemetskogo yazyka [Practical grammar of the German language]. Moscow: Vysshaia shkola [in Russian].
20. Yartseva, V. N. (1986). Teoriya i praktika sopostavitelnogo issledovaniya yazykov [Theory and practice of the comparative study of languages]. Moscow: Nauka. T. 45. № 6. 493–499 [in Russian].
21. Jespersen O. (1986). English Grammar in Practice. London: Longman.